

Bilişsel - Duyuşsal Odaklı Bir Programın İlköğretim Öğrencilerinin Fiziksel Engelli Yaşlılarına Yönelik Sosyal Kabul Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*

Canan Aktaş**
Özurluler İdaresi Başkanlığı

Sevgi Küçüker***
Pamukkale Üniversitesi

Ozet

Bu araştırmanın amacı bilişsel ve duyuşsal odaklı etkinlikleri içeren bir programın ilköğretim öğrencilerinin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmaya deney ve kontrol gruplarında 20'şer öğrenci olmak üzere toplam 40 öğrenci (6 7 ve 8 sınıf) katılmıştır. Deney grubunu 11 kız 9 erkek kontrol grubunu ise 9 kız, 11 erkek öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilerin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeyleri program öncesi ve sonrasında Sosyal Kabul Ölçeği ile değerlendirilmiştir. Deney grubundaki öğrencilere haftada iki gün 90 dakika süreli 7 oturumdan oluşan bir program uygulanmıştır. Programda öğrencilere fiziksel engelli bireyler hakkında bilgi verme, film gösterme, grup tartışması, görme engelli bir bireyle doğrudan etkileşimde bulunma ve engel durumunu canlandırma etkinliklerine yer verilmiştir. Analiz sonuçları uygulanan programın deney grubundaki öğrencilerin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerini geliştirmede etkili olduğunu göstermiştir. Araştırmada elde edilen bu bulgu engelli öğrencilerin normal okul ortamlarında başarılı bir biçimde kaynaştılabilmeleri açısından benzer programların gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Sozcukler: Sosyal kabul, yaşlı tutumları, tutum değişikliği, fiziksel engelli çocuklar, kaynaştırma

Abstract

The purpose of this study is to investigate the effects of an intervention program incorporated cognitive and affective activities on social acceptance level of physically disabled children by their nonhandicapped peers at 6th to 8th grade. A total of 40 students 20 for experimental (11 female and 9 male) and 20 for control group (9 female and 11 male) participated in the study. The Social Acceptance Scale was administered to both groups before and after the program. The program, applied to the experimental group, was held two times a week for

* Bu çalışma birinci yazarın Başbakanlık Özurluler İdaresi Başkanlığı için hazırladığı uzmanlık tezinin özettir.

** Özurluler İdaresi Başkanlığı

*** Yrd. Doç. Dr. Sevgi Küçüker, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi PDR Anabilim Dalı İncilipınar DENİZLİ

ninety minutes per day for seven weeks Provision of information about individuals with physical disabilities viewing film group discussion direct contact with a visually impaired person and disability simulation techniques were used in this program The results indicated that the treatment had a positive effect on social acceptance levels of students toward their physically handicapped peers The results implies the necessity of such programs for the successful integration of disabled students into regular school settings

Key Words: *Social acceptance peer attitudes attitude change, children with physical disabilities, integration/mainstreaming/inclusion*

Her toplumda doğrudan ya da dolaylı biçimde uyelerin uyması beklenen belirli normların ve beklentilerin bulunduğu, bu norm ve beklentilerin dışında kalan ya da belirli yonlerden farklılığı olan insanlara karşı genellikle olumsuz tutumların geliştirilebildiği görülmektedir Engelli bireylere yönelik tutumlar konusundaki araştırmalar bu bireylere yönelik baskı, on yargılı ve reddedici tutumların varlığına ilişkin bulgular ortaya koymaktadır (Akt Horne 1985 Akt Lombana 1980 Ozyurek, 2000)

Tarihsel sureç içerisinde sosyo politik, ekonomik kulturel, bilimsel ve diğer alanlardaki gelişmelere paralel olarak engellilere yönelik bakış açasının da değişmeye başladığı, engelli bireylerin tıbbi bakım ve rehabilitasyonu, eğitim ve iş olanaklarının arttırılması yonunde olumlu gelişmelerin olduğu görülmektedir Özellikle 1970 lı yıllardan itibaren engelli bireylerin eğitimi alanındaki olumlu gelişmelerde toplumsal tutumlardaki gelişmelerin de yansımaları söz konusudur ABD de 1975 yılında çıkarılan "Tum Engelli Çocukların Eğitimi Yasası PL 94-142", engelli çocukların en az kısıtlayıcı ortamda, yetenek ve becerilerini en ust düzeyde geliştirmelerine olanak sağlayacak ve normal yaşıtlarıyla birlikte olacakları bir ortamda eğitim almalarını hukme bağlamış (Donaldson, 1980) pek çok ulkede benzer yasal duzenlemelerle kaynaştırma programları giderek atan bir biçimde uygulanır duruma gelmiştir Ulkemizde de 1985 lı yıllardan itibaren engelli çocukların normal eğitim ortamlarında kaynaştırılmaları doğrultusunda uygulamalar başlamış (Diken 1998) 1997 yılında kabul edilen 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında

Kanun Hukmunde Kararname ile bu uygulamaların yasal temelleri oluşturulmuştur

Kaynaştırma temelinde, engelli bireylerin yaşamlarını olabildiğince normal koşullarda sürdürmelerinin sağlanması yonundeki normalizasyon ilkesinin bir parçası olarak görülmektedir Ancak, bu ilkenin gerçekteştirilmesinde ve kaynaştırma uygulamalarının başarisında yasal duzenlemeler tek başına yeterli görünmemektedir Engelli bireylerin kendi ozellikleri ve potansiyelleri çerçevesinde gelişebilmeleri, toplumda üretken ve bağımsız bir birey olarak yaşamlarını sürdürmelerinde, başta aile uyerleri olmak üzere toplumdaki diğer bireylerin engellilere yönelik tutum ve beklentilerinin önemli bir rolü olduğu kabul edilmekte bu tutumları etkileyen değişkenlerin belirlenmesi ve tutumların olumlu yonde değiştirilmesine ilişkin artan bir çabanın olduğu görülmektedir (Kuçuker 1997)

Kaynaştırma ortamında engelli çocukların normal yaşıtlarıyla birarada bulunmalarının, yaşıtların model olma ve uyarım sağlamaları yoluyla engelli öğrencilerin yeni beceriler geliştirmelerine yardımcı olacağı, engelli olmayan yaşıtların red davranışlarını azaltacağı ve sosyal kabulü geliştireceği öngörülmüştür (Fenick ve Petersen 1984) Oysa yapılan araştırmalarda, engelli öğrencilere yönelik tutumları olumlu yonde değiştirmeye ve sosyal kabulü geliştirmeye yönelik planlı etkinlikler olmaksızın gerçekteştirilen kaynaştırma uygulamaları yoluyla engelli olan ve olmayan öğrencilerin birarada bulunmalarının çocukların engelli yaşıtlarına ilişkin kabul düzeylerini arttırmadığı hatta varolan olumsuz tutumları daha da güçlendirebildiği görülmüştur (Akt Siperstem ve Bak, 1985) Özellikle ilköğretim

çağındaki engelli çocukların kaynaştırma ortamlarında oyun arkadaşı olarak tercih edilmediklerine, reddedildiklerine, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimlerinde olumsuz etkiye yol açabilen düşük bir statüye atandıklarına ilişkin pek çok araştırma bulgusu elde edilmiştir (Degrella ve Green, 1984; Graffi ve Minnes, 1988; Harper, 1997; Leyser, Cumblad ve Strickman, 1986; Royal ve Roberts, 1987).

Engellilere yönelik olumsuz tutumlar; acıma, alay etme, uzak durma ya da aşırı koruyucu davranma biçiminde ortaya çıkabilmektedir. Yalnızlık ve soyutlanma bu bireylerde düşük benlik algısına, kendine güven duygusunun gelişmemesine, kaygı ve utanma duygularına; aşırı koruyucu davranma ise bağımlılık, güdü eksikliği gibi sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir. Yetersizlikten çok bu tür tutumlar, engelli bireyin akademik başarısını, bağımsız yaşam ve sosyal becerilerinin gelişimini ve topluma uyumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Lombana, 1980).

Aileden, çevredeki diğer bireylerden, özellikle de yaşlılardan kabul, onay ve sevgi görme, engelli çocukların benlik saygısının ve kendine güven duygularının gelişiminde oldukça önemli bir etmendir (Bıyıklı, 1989). Çocuğun aileden sonra ilk karşılaştığı toplumsal kurum olan okulda yaşlılarıyla olumlu/sağlıklı ilişkiler geliştirmesi, aranan ve istenen bir arkadaş olması, yaşlıları tarafından onaylanması, sevilmesi ve kabul edilmesi, çocuğun kendini yeterli ve değerli bir insan olarak görmesine ve kendini kabulün gerçekleşmesine katkıda bulunacaktır. Bunun tersi bir durum ise çocukta yetersizlik ve değersizlik duygularına, kendine güven ve benlik saygısında azalmaya neden olabilmektedir (Bishop ve Inderbitzen, 1995). Engelli bireylerin benlik saygılarının düşük olması "kendini doğrulayan kehanet" gibi başkalarının kendilerinden beklemedikleri gibi davranmalarına yol açabilmekte, bu durum ise onların kendilerini geliştirmelerine engel olarak, ruh sağlıklarını olumsuz biçimde etkileyebilmektedir (Kaner, 1995; Kaner, 2000). Bu nedenle engelli çocukların olumlu benlik saygısı geliştirmelerinde, etkileşim içinde oldukları

gruplara, özellikle de yaşlılarına, engellilerle ilgili olumlu bir bakış açısının kazandırılması oldukça önemli görülmektedir.

Kaynaştırma ortamlarında öğrencilerin engelli yaşlılarına destek ve yardımcı olmaya, anlayış ve kabul göstermeye yönelik davranışlarında etkili olan en önemli etmenlerden birisi, engellilere ilişkin sahip oldukları tutumlardır (Roberts ve Smith, 1999). Genellikle olumsuz olan bu tutum ve davranışların, kaynaştırmadan beklenen olumlu sonuçların sağlanmasının önündeki önemli engellerden birisi olması nedeniyle, çocukların engelli yaşlılarına yönelik olumsuz tutumlarını değiştirmek ve böylece sosyal kabul düzeylerini geliştirmek üzere çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda; engele ilişkin bilgi verme, grup tartışması, engelli bireylerle doğrudan ya da dolaylı etkileşimde bulunma, engel durumunun canlandırılması gibi farklı tekniklerden yararlanıldığı görülmektedir (Donaldson, 1980; Horne, 1985; Özyürek, 2000). Bu tekniklerin ayrı ve birlikte kullanıldığı (eklektik) müdahaleler de bulunmaktadır. Kullanılan yöntemlerin/tekniklerin tek başına tutum değiştirmede etkili olabildiğini gösteren çalışmaların yanı sıra, tersine araştırma bulguları da mevcuttur. Genelde ise bilgilendirme, etkileşimde bulunma ve empati geliştirmeye yönelik birden fazla tekniği birlikte kullanan programların daha etkili olabildiği belirtilmektedir (Donaldson, 1980; Horne, 1985; Yüker, 1988).

Engellilere yönelik tutumların değiştirilmesine ilişkin çalışmalar gözden geçirildiğinde, yapılan araştırmalarda çeşitli yöntemsel yetersizliklerin bulunduğu, özellikle ülkemizde tutumları değiştirmek üzere yapılan uygulamaların etkililiğinin sistematik olarak değerlendirildiği araştırmaların sınırlı olduğu, ayrıca bu çalışmalarda daha çok zihinsel engellilere yönelik tutumların temel alındığı görülmektedir. Fiziksel engelli çocuklar da kaynaştırma ortamlarında yaşlıları ile birlikte eğitim alan ve psiko-sosyal gelişimleri yaşlı tutumlarından etkilenebilen (Akt., Reis, 1988) bir gruptur. Bu çocuklar kaynaştırma için uygun koşullar sağlandığında ve yaşlıları tarafından kabul gördüklerinde kaynaştırma uygulamasından en fazla yarar sağlayabilecek gruplardan birisidir. Bu

anlamda ilköğretim öğrencilerinin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabullerinin geliştirilmesine ilişkin çalışmaların planlanması ve bunların etkililiğinin değerlendirilmesi önemli görülmektedir. Bu tür müdahale programlarının engelli çocuklar için olumlu sonuçlarının yanı sıra, engelli olmayan öğrencilerin farklılıklara hoşgörü gösterebilen ve diğer insanlara duyarlı davranabilen bireyler olmaları yolunda kişisel gelişimlerine katkıda bulunması ve bu tür bir duyarlılığın uzun dönemde toplumun diğer kesimlerine de yayılması beklenebilir.

Bu araştırmanın amacı, bilişsel ve duyuşsal odaklı etkinlikleri içeren bir tutum değiştirme programının, ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin fiziksel engelli (bu çalışmada fiziksel engel, görme, işitme ve ortopedik engeli içermektedir) yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada izleyen denence sınımanmaktadır. Bilişsel ve duyuşsal odaklı etkinlikleri içeren bir tutum değiştirme programına katılan öğrencilerin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerinde, programa katılmayan öğrencilere göre olumlu yönde anlamlı farklılık olacaktır.

YÖNTEM

Bu araştırma, bilişsel ve duyuşsal odaklı etkinlikleri içeren bir tutum değiştirme programının ilköğretim öğrencilerinin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemek üzere düzenlenen deneysel bir çalışmadır. Araştırmada on test son test kontrol gruplu bir model kullanılmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu Ankara İli ndeki Demırlıbahçe İlköğretim Okulu ikinci kademesine devam eden herhangi bir engelli bulunmayan ve çalışmaya katılmayı kabul eden 40 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada deney (11 kız ve 9 erkek) ve kontrol gruplarında (9 kız 11 erkek) 20 şer öğrenci yer almıştır. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin yaş rancı sırasıyla 12-14, 12-16 ve her iki grubun yaş ortalaması ise 13 dür.

Araştırma grubunun oluşturulmasında Demırlıbahçe İlköğretim Okulu 6 7 ve 8 sınıflarında eğitim gören tüm öğrencilerle görüşülerek, araştırma hakkında kısaca bilgi verilmiş, çalışmaya katılmaya istekli olup olmadıkları sorulmuştur. İstekli öğrencilerin velilerine, araştırmanın amacını, içeriğini ve süresini açıklayan bir izin belgesi gönderilerek, çocuklarının çalışmaya katılması konusunda onayları alınmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerden sabahçı olanlar kontrol grubunu, öğlenci olanlar ise deney grubunu oluşturmuştur. Böylece deney grubunda uygulanan program içeriğine ilişkin olarak deney ve kontrol grubundaki öğrenciler arasında etkileşim fırsatı bir ölçüde ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada öğrencilere ilişkin kişisel bilgiler Aktaş (2001) tarafından geliştirilen bir Bilgi Formu ile toplanmıştır. Öğrencilerin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerini belirlemek üzere ise Siperstein (1980) tarafından geliştirilen Activity Preference Scale'den (APS) uyarlanan ve bir dizi çalışmada kullanılan (Bak ve Siperstein, 1987, Manetti, Schneider ve Siperstein, 2001, Sipersitein ve Bak, 1985, Sipersitein, Bak ve O Keefe 1988) Friendship Activity Scale'in (FAS) ülkemizde Civelek (1990) tarafından Sosyal Kabul Ölçeği - SKO adıyla Türkçe ye uyarlanan formu kullanılmıştır.

Friendship Activity Scale (FAS), çocukların normal/engelli yaşlılarıyla olumlu biçimde etkileşimde bulunmaya (arkadaş olmaya) ilişkin davranışsal niyetlerini (tutumun davranışsal boyutunu) belirlemek amacıyla geliştirilen bir ölçektir. Bu ölçek bir çocuğun açık ya da gözlenen davranışının en iyi göstergesi olduğu düşünülen davranışsal niyetini ölçmeyi amaçlamaktadır (Siperstein, 1980). Farklı uzunlukta (10, 15 17, 22 madde/etkinlik ifadesi içeren) çeşitli formları bulunan ölçek Selman'ın (1980 Akt Bak ve Siperstein, 1987) arkadaşlık ilişkilerinin gelişmesine ilişkin sosyal biliş kuramına dayalı olarak geliştirilmiştir. Ölçekte ilkokulun son sınıfları ile ortaokul düzeyindeki öğrencilerle

gorüşmeler yoluyla belirlenen ve çocukların ev, okul ve dış ortamlarda arkadaşlarıyla yapmaktan hoşlandıkları etkinlik/etkileşim türlerini yansıtan ifadeler yer almaktadır. Bu etkinlik ifadeleri, “Yanına yaklaşır ve ona merhaba derim” şeklindeki fiziksel yakınlık ifadelerinden, “Sınıfta sadece birkaç çocuğun bildiği bir sırrı onunla paylaşırım” şeklindeki daha yakın samimiyet ve paylaşımına doğru farklı düzeydeki arkadaşlık ilişkilerini yansıtmaktadır. Çocuktan, her bir etkinliği yaşıtıyla/engelli bir yaşıtıyla yapmak isteyip istemeyeceğini, 4 tepki ifadesinden (Evet Sanırım Evet, Sanırım Hayır, Hayır) birisi ile belirtmesi istenmektedir. Şimdiki çalışmada kullanılan FAS’ın 22 maddelik formunun Civelek (1990) tarafından yapılan Türkçe uyarılama çalışmasında ise maddelere verilen tepkiler uçuncu sırada yer alan “Ne Evet Ne Hayır” kategorisi ile birlikte 5’li derecelendirilmekte ve “Evet” den “Hayır”a doğru 5 1 arası puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük ve en yüksek puanlar 22-110 arasında olup yüksek puanlar çocuğun engelli yaşıtlarına yönelik sosyal kabul düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. APS’in 30 maddelik orijinal formunun Cronbach alfa katsayısı 0.90 (Siperstein, 1980), APS’den uyarılanan 15 maddelik FAS formu için 0.87 (Manetti ve ark., 2001) olarak bulunmuştur. Siperstein (1980), ölçeğin çeşitli formlarının farklı sayıda madde içermesinin geçerliğini etkilemediğini belirtmiştir. Ülkemizde Çiftçi (1997) tarafından “Etkinlik Tercih Formu” adıyla Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılan APS’in Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 0.90, halihazır geçerliğinin bir göstergesi olarak Sitat Listesi ile korelasyonu ise 0.53 olarak bulunmuştur.

FAS’ın 22 maddelik formunun Civelek (1990) tarafından yapılan Türkçe uyarılama çalışmasında, kapsam geçerliği konusunda beş uzmanın görüşlerine başvurulmuş, uzmanlardan alınan geri bildirimlere dayalı olarak aracın sosyal kabul ölçmede kapsam geçerliğine sahip olduğu kabul edilmiştir. Ölçeğin engelli olmayan 83 öğrenciye bir ay ara ile uygulanması sonucu test-tekrar test güvenilirliği 0.83 bulunmuştur. Tekin (1994)

tarafından yapılan bir çalışmada da ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği 0.82 olarak belirlenmiştir.

Şimdiki çalışmada ise, araştırma grubunu oluşturan toplam 40 öğrencinin puanları üzerinden, SKO’nun iç tutarlılığının bir göstergesi olarak hesaplanan Cronbach alfa katsayısı 0.80 bulunmuştur.

İşlem

Deney ve kontrol gruplarını oluşturan tüm öğrencilerin çağırıldığı ilk toplantıda öğrencilere kısaca araştırmanın amacı açıklanmış, bu çalışmada engelli bireylere ilişkin duygu ve düşüncelerinin belirlenmek istendiği ve bu konularla ilgili bir grup çalışmasının yapılacağı belirtilmiştir. Deney grubu ile gerçekleştirilecek grup çalışmasının daha sonra kontrol grubu ile de yapılacağı belirtilmiştir. Bu açıklamalardan sonra deney ve kontrol grubundaki öğrenciler Bilgi Formunu ve SKO’nu doldurmuşlardır. Bu işlemin ardından kontrol grubunda bulunan öğrencilere kendileriyle yapılacak çalışmanın zamanı belirtilmiş, kontrol grubunun ayrılmasından sonra deney grubundaki öğrencilerle ilk oturum başlatılmıştır. Deney grubuyla yurutulen program süresince, kontrol grubu ile hiçbir etkinlik yapılmamıştır. Deney grubu ile yapılan 7 oturumun ardından deney ve kontrol gruplarına aynı hafta içinde, ayrı oturumlarda SKO son test olarak tekrar uygulanmıştır. Bu uygulamadan sonra deney grubu ile yurutulen programdan seçilen etkinlikler, iki hafta süreyle kontrol grubu ile gerçekleştirilmiştir.

Bilişsel-Duyuşsal Odaklı Etkinlikleri İçeren Programın Geliştirilmesi ve Uygulanması

Programın geliştirilmesi sürecinde, engellilere yönelik tutumlarının değiştirilmesine ilişkin yapılan çalışmalar amaç içerik, kullanılan teknikler ve yapılan etkinlikler açısından gözden geçirilmiş, bu bilgilerin ışığında deney grubu ile yurutulecek bilişsel ve duyuşsal etkinlikleri içeren programın amaçları ve içeriği belirlenmiştir. Programın amaçları öğrencilerin, 1 Fiziksel engelin (görme, işitme ve ortopedik) doğası, nedenleri, sınıflandırılması, eğitimi, tıbbi tedavi ve rehabilitasyonları gibi konularda bilgilendirilmeleri, 2 Fiziksel engellilerin yaşadıkları güçlükleri /

sınırlılıkları anlamaları ve bunların aşılmasında çevredeki bireylerin rolü konusunda duyarlılık kazanmaları, 3 Fiziksel engellilerin diğer insanlardan farklı ve benzer özelliklerinin olduğunu bazı desteklerle yaşamlarını normal biçimde sürdürebileceklerini içeren, engellilere ilişkin butuncul bir bakış açısı kazanmaları olarak belirlenmiştir.

Programının uygulanması, haftada iki gün, yaklaşık 90 dakika süren 7 oturumdan oluşmuş ve Demirlibahçe İlköğretim Okulu tiyatro salonunda gerçekleştirilmiştir. Programın bilgilendirme boyutunda öğrencilere fiziksel engelle ilişkin doğrudan bilgi verme, soru-cevap grup tartışması yazılı metinlerin dağıtılması gibi tekniklerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra fiziksel engellilerin kullandıkları yardımcı cihazlardan bazıları (beyaz baston, kabartmalı kitap, Braile alfabesi vb) gruba getirilerek, öğrencilere bunlarla ilgili bilgi verilmiş ve bu araçları kullanmaları sağlanmıştır. Ayrıca öğrencilerin gruba davet edilen görme engelli bir kişi ile etkileşimde bulunarak gerek bu araçlar gerekse engelli bireylerin yaşamları konusunda soru sormaları ve doğrudan bilgi edinmeleri sağlanmıştır. Engellilerin kullandıkları diğer bazı cihazlar (ışıtme cihazı koltuk değneği, tekerlekli sandalye, ortez protez vb) ile engellilere yönelik rehabilitasyon hizmetlerinin tanıtılmasında çeşitli resim ve filmlerden yararlanılmıştır. Öğrencilerin, engelli bireylerin desteklenmeleri ve fırsatların verilmesi durumunda yapabilecekleri konusunda anlayış geliştirmelerine yardımcı olmak üzere Özel Olimpiyatlarla ilgili bir film gösterilmiş, daha sonra film ile ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşmaları sağlanmıştır.

Programda bilgilendirmeyi temel alan etkinliklerin yanı sıra duyuşsal alana yönelik çeşitli etkinliklere de yer verilmiştir. Öğrenciler fiziksel engelli bireylerin sınırlılıkları ve sosyal ortamlarda karşılaştıkları güçlüklerin farkına varabilmeleri amacıyla çeşitli yaşantısal etkinliklerde (rol oynama/canlandırma vb) bulunmuşlardır. Ayrıca öğrenciler uç gruba ayrılmışlar ve her gruba görme ışııtme ya da ortopedik engelli bireylerin karşılaştıkları bir problem durumu verilerle bu

güçlüğün ustesinden nasıl gelişebileceği konusunda grup tartışması yapmaları, çözümler üretmeleri ısı tenmiştir. Grup çalışmalarının ardından öğrencilerin bunları birbirleriyle paylaşmaları sağlanmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırmada ıleri surulen denencenin sınanması amacıyla, deney ve kontrol gruplarının SKO nden aldıkları on test-son test puanlarına tek faktörde tekrarlanan ölçümler için (Split Plot desene uygun) çift yönlü varyans analizi uygulanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, uygulanan programın öğrencilerin engelli yaşıtlarına yönelik sosyal kabul düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Deney ve kontrol gruplarının SKO den aldıkları on test son test puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo1 de sunulmuştur.

Tablo 1 Deney ve Kontrol Gruplarının SKO Ön ve Son Ölçüm Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Gruplar	Ön Test		Son Test	
	X	S	X	S
Deney (n=20)	74.40	13.30	92.50	9.37
Kontrol (n=20)	70.85	10.63	71.95	14.19

Deney ve kontrol gruplarının program öncesinde SKO nden aldıkları on test puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı ilişkisiz örneklem için t testle sınanmış anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t=0.93$ $p>0.05$). Bu sonuç uygulanan program öncesinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin fiziksel engelli yaşıtlarına yönelik sosyal kabul düzeylerinin benzer olduğunu göstermektedir.

Program sonrasında deney grubundaki öğrencilerin fiziksel engelli yaşıtlarına ilişkin sosyal kabul düzeylerinde kontrol grubuna göre anlamlı ölçüde artış olup olmadığını belirlemek

uzere her iki grubun SKO'ndan aldıkları on test-son test puanlarına tek faktörde tekrarlanan ölçümler için çift yönlü varyans analizi uygulanmış ve Tablo 2'deki sonuçlar elde edilmiştir

Tablo 2. Deney ve Kontrol Gruplarının SKO'dan Aldıkları Puanlara İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	K1	Sd	KO	F	p
Gruplar Arası (Deney Kontrol)	2904.50	1	2904.05	12.22	0.01
Grup İçi Denekler (Hata)	1979.80	38	52.10		
Ölçümler Arası (Ön Son)	1843.20	1	1843.20	35.38	0.00
Grup x Ölçüm Etkileşimi	1445.00	1	1445.00	27.74	0.00
Ölçümler x Grup İçi Denekler (Hata)	9033.50	38	237.72		
Toplam	17206.00	79			

Tablo 2 de görüldüğü gibi, gruplar arası ($F_{1,38} = 12.22$, $p < 0.01$) ve ölçümler arası ($F_{1,38} = 35.38$, $p < 0.00$) ana etkiler ile ortak etki ($F_{1,38} = 27.74$, $p < 0.00$) anlamlı bulunmuştur. Ortak etkinin anlamlılığına ilişkin elde edilen bulgu, araştırmada ileri sürülen denenceyi destekler niteliktedir. Bilişsel-duyuşsal odaklı etkinlikleri içeren bir tutum değiştirme programına katılmak, bu gruptaki öğrencilerin SKO'daki son test puanlarında, kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde artışa yol açmıştır. Diğer bir deyişle deney grubundaki öğrencilerin fiziksel engelli yaşitlarına yönelik sosyal kabul düzeylerinde kontrol grubuna göre olumlu yönde gelişme olduğu söylenebilir.

TARTIŞMA

Araştırmanın sonuçları uygulanan bilişsel-duyuşsal odaklı etkinlikleri içeren bu programa katılanın, ilköğretim öğrencilerinin fiziksel engelli yaşitlarına yönelik sosyal kabul düzeylerinin geliştirilmesinde etkili olduğunu göstermiştir.

Engelli bireylere yönelik tutumları değiştirmek amacı ile yapılan çalışmalarda genel

olarak bilişsel ve/veya duyuşsal yaklaşımı içeren tekniklerin kullanıldığı görülmektedir (Donaldson 1980). Bilişsel alana odaklı çalışmalarda doğrudan bilgi verme, engelli bireyler hakkında film slayt gösterme panel izleme engellilerle ilgili kitap, broşur, oyku okuma, engelli konukları gruba davet etme vb tekniklerden yararlanılarak kişilerin engelli birey hakkında bilgi edinmesi, yanlış düşünce ve inançlarının düzeltilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmada da deney grubu ile yürütülen programın önemli boyutlarından birisini bilişsel alana odaklı çalışmalar oluşturmuş ve öğrencilerin bilgilendirilmesinde pek çok teknikten yararlanılmıştır. Program sonrasında öğrencilerin fiziksel engelli yaşitlarına yönelik sosyal kabul düzeylerindeki olumlu gelişmeye ilişkin elde edilen sonuç alanyazındaki pek çok araştırma bulgusuyla tutarlılık göstermektedir (Anderson ve Antonak, 1992; Civelek, 1990; Donaldson ve Martinson, 1977; Exposito ve Reed, 1986; Mathews, White ve Hank-Mrdjenovich, 1990; Ozyurek, 1988; Seiler, 1980; Westervelt ve Mc Kinney, 1980; White ve Rindler, 1981). Ancak alanyazın incelendiğinde, bilgilendirmeyi temel alan bazı çalışmalarda tutumların olumlu yönde değişmediği görülmektedir (Aksutoğlu, 1997; Archie ve Sherrill, 1989; Çiftçi, 1997). Donaldson (1980) tutum değiştirme çalışmalarını gözden geçirdiği makalesinde, tutum değişimini sağlayan çalışmaların özelliklerini incelemiştir. Yazar tutum değişikliğinin gerçekleşmesinde engelliler hakkında verilen bilgilerin mandırıcı olmasının toplumdaki kalıp yargıların tersini ifade eden mesajları içermesinin ve bilginin didaktik yöntemlerle değil ilgi çekici biçimde sunulmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada ilköğretim öğrencileri ile yürütülen programın tutum değişikliği açısından başarılı olmasında öğrencilere engellilerle ilgili bilgilerin ilgi çekici (film, resim, yazılı materyal vb.) biçimde sunulmasının ve varolan on yargıların (engelliler okuyamaz, çalışamaz, hareket edemez, spor yapamaz vb.) tersini ifade eden mesajların verilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Engellilerin kullandıkları bazı araçlar (Braile alfabesi, beyaz baston vb.) gruba getirilerek öğrencilerin bu araçların nasıl kullanıldığını

gormeleri sağlanmıştır. Ayrıca öğrencilere bazı cihazlarla ilgili resim, şema ve film gösterilmiş, davet edilen görme engelli bir konuşan açıklamalarıyla, yardımcı araçların işlevlerini anlamaları sağlanmıştır. Programa katılan öğrenciler açısından tüm bu etkinliklerin, engellilerle ilgili bilgi verme sürecini ilgi çekici hale getirdiği düşünülmektedir.

Uygulanan programın, öğrencilerin engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerini geliştirmede etkili olmasında program içeriğinde öğrencilerin etkileşimde buldukları görme engelli bireyin üniversite mezunu, çalışan, başarılı ailesi olan ve bağımsız hareket edebilen, yanı kalıp yargılarla uyuşmayan bir kişi olmasının da katkısı olabilir. Engellilerle doğrudan etkileşim yolu ile tutumların değiştirilmesinde, etkileşimde bulunan engelli bireylerin kalıp yargılara uymayan, yaşamlarında başarılı olmuş bireyler olmasının önemli olduğu, tersi durumda ise varolan kalıp yargıların pekiştirilme riski bulunduğu belirtilmektedir (Donaldson 1980, Ozyurek, 1988).

Alanyazında engellilere yönelik yaşlı tutumlarını değiştirmek ve sosyal kabulü geliştirmek amacıyla bilgilendirmenin dışında duyuşsal alana odaklı müdahalelerin de yapıldığı görülmektedir. Bu tür programlar kişilerin sınırlı ölçüde de olsa engelli bireyin dünyasını, yaşadığı güçlükleri anlamalarını, duyarlık ve empati geliştirmelerini sağlamaya yönelik engel durumunu *canlandırma rol oynama vb diğer yaşantısal etkinlikleri* içermektedir (Kuçuker 1997). Bu araştırmada yürütülen programda bilgilendirmenin yanı sıra engelli bireylere yönelik duyarlık ve empati geliştirmek amacıyla duyuşsal alana yönelik etkinliklere de (canlandırma vb) yer verilmiştir. Öğrencilerin engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerinin gelişmesinde bu tür etkinliklerin içerilmesinin de katkısı olduğu düşünülmektedir. Alanyazında bu tekniklerin kullanıldığı bazı çalışmalarda olumlu tutum değişiminin sağlandığı görülmektedir (İbrahim ve Herr 1982, Mc Gowan, 1999, Westervelt ve Turnbull, 1980, Wright, 1980). Zıt yönde bulguların varlığına da rastlanmaktadır (Akt Donaldson 1980). Bu olumsuz sonuçların programı katılan bireyin

canlandırılmak üzere genellikle en az sınırlılık taşıyan engelliği seçmesi (örneğin baskın el kaybı gibi), gerçekten engelli bir birey gibi davranmaması, kişinin izleyenlerce de engelli birisi olarak algılanmaması ve tepkide bulunulmamasından kaynaklanabileceği belirtilmiştir (Clunies-Ross ve O'Meara, 1989). Diğer taraftan Wright (1980), engelliğin yalnızca sınırlılıkları ve güç yanları vurgulandığında yaşanan güçlüklerin nasıl ustesinden geleceği konusunda çözümler üretilmediğinde ve bu yaşantıların oluşturduğu duygu ve düşünceler paylaşılmadığında, rol oynama vb yaşantıların tutumları değiştirmede etkili olmadığını belirtmektedir. Şimdiki çalışmada tutum değişikliği gözlenmesinin olası bir nedeni de, canlandırma deneyimlerinin ardından engelin yarattığı sınırlılıklarla başetmeye yönelik çözümlerin üretilmesi ve bu yaşantı ile ilgili duygu ve düşüncelerin paylaşılması olabilir.

Konuyla ilgili çalışmalar gözden

geçirildiğinde yalnızca bilişsel ya da duyuşsal alana yönelik etkinlikleri içeren programlardan çok, her iki alanı içeren tekniklerin yer aldığı programların tutumları değiştirmede daha etkili olduğu görülmektedir (Darnel 1993, Fenrick ve Petersen, 1984, Gronberg, 1982, Handlers ve Austin 1980, Lazar, Gensley ve Orpet 1971, Leyser ve Price, 1983, Leyser ve ark 1986, Polat, 1994, Schwartzwald, 1981, Tekin 1994). Bu çalışmada da öğrencilerin sosyal kabul düzeylerindeki gelişimde uygulanan programda hem bilişsel hem de duyuşsal alana yönelik etkinliklerin yer almasının etkili olduğu düşünülmektedir. Alanyazındaki benzer araştırma sonuçları ile uyuşan bu bulgu tutumları değiştirmede her iki yaklaşımın birlikte kullanılmasının etkililiğine ilişkin bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu çalışmada ilköğretim öğrencilerinin fiziksel engelli yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerini geliştirmede, bilişsel ve duyuşsal temelli bir tutum değiştirme programının etkili olduğu görülmüştür. Ancak bu tür tutum değiştirme çalışmalarında elde edilen olumlu

sonuçların uzun dönemde de kalıcı olup olmadığının belirlenmesi amacı ile izleme çalışmalarının yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada öğrencilerin kendi bildirimleri (self-report) yoluyla, fiziksel engelli yaşitlarına ilişkin sosyal kabul düzeyleri, bir başka deyişle engelli yaşitlarıyla olumlu etkileşimde bulunmaya/arkadaş olmaya yönelik davranışsal niyetleri (tutumları) değerlendirilmiştir. Bazı çalışmalarda çocukların ifade ettikleri tutumları ile doğal ortamlardaki gerçek davranışları arasında farklılık bulunabildiği belirtilirken (Akt. Lombana, 1982), diğer taraftan öğrencilerin davranışsal niyetlerinin, gerçek/gözlenen davranışlarının en iyi yordayıcısı olduğu belirtilmiştir (Roberts ve Smith, 1999). Bu sonuçlar dikkate alındığında, şimdiki çalışmada uygulanan program sonrasında öğrencilerin fiziksel engelli yaşitlarına ilişkin

sosyal kabul düzeylerindeki (davranışsal niyetlerindeki) olumlu gelişmenin, doğal ortamlardaki gerçek davranışlarına ne ölçüde yansıdığı belirlenebilmesi amacıyla gözleme dayalı verilerin elde edilmesinin de yararlı olacağı düşünülmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu yolla elde edilecek veriler, uygulanan tutum değiştirme programlarının, engelli öğrencilere yönelik yaşit kabulünün geliştirilmesi amacıyla ne ölçüde hizmet ettiğine ilişkin daha gerçekçi bilgi sağlayabilir.

Sonuç olarak öğrencilerin engelli yaşitlarına yönelik sosyal kabul düzeylerini geliştirmek üzere çeşitli projelerin oluşturulması, bunların etkililiklerinin değerlendirilmesi ve bu tür çalışmaların yaygınlaştırılması, kaynaştırma uygulamalarının başarılı olması açısından önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksutoglu O (1997) *İlkokul öğrencilerinin zihinsel ozurlu yaşlılarına karşı tutumu* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi Ege Üniversitesi İzmir
- Aktaş C (2001) *İlköğretim öğrencilerinin fiziksel (bedensel) ozurlu yaşlılarına yönelik sosyal kabul düzeylerinin geliştirilmesi* Yayınlanmamış özurlüler uzmanlığı tezi Başbakanlık Özurlüler İdaresi Başkanlığı Ankara
- Anderson R J & Antonak R F (1992) The influence of attitudes and contact on reaction to person with physical and speech disabilities *Rehabilitation Counseling Bulletin* 35(4) 240-247
- Archie V W & Sherrill C (1989) Attitudes toward handicapped peers of mainstreamed and nonmainstreamed children in physical education *Perceptual and Motor Skill* 69 319-322
- Bak J J & Siperstein G N (1987) Effects of mentally retarded children's behavioral competence on nonretarded peers behaviors and attitudes Toward establishing ecological validity in attitude research *American Journal of Mental Deficiency* 92(1) 31-39
- Bıyıklı L (1989) *Bedensel ozurlu çocukların benlik kavramı Aile kabul düzeyi açısından* Ankara Üniversitesi Bıyıklı Ankara
- Bishop T A & Inderbitzen H M (1995) Peer acceptance and friendship An investigation of their relation to self-esteem *Journal of Early Adolescence* 476-490
- Civelek A (1990) *Eğitilebilir zihinsel ozurlu çocukların sosyal kabul görmelelerinde normal çocukların bilgilendirilmelerinin ve iki grubun resim iş ile beden eğitimi derslerinde buluşturulmelerinin etkileri* Yayınlanmamış doktora tezi Ankara Üniversitesi Ankara
- Clumes Ross G & O Meara K (1989) Changing the attitudes of students towards peers with disabilities *Australian Psychologist* 24(2) 273-284
- Çiftçi I (1997) *Normal çocukları bilgilendirmenin ozurlu yaşlılarına yönelik tutumlarına etkisi* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu
- Darnell N (1993) The effects of university students' attitudes towards person with disabilities through classroom experience with an instructor with disability *Dissertation Abstracts International* 54(4) 1239 A
- Degreffa L H & Green V P (1984) Young children's attitudes towards orthopedic and sensory disabilities *Education of Visually Handicapped* 16(1) 3-11
- Diken I (1998) *Sınıfta ihm engelli çocuk bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin ihm engelli çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının karşılaştırılması* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu
- Donaldson J (1980) Changing attitudes toward handicapped persons: A review and analysis of research *Exceptional Children* 46(7) 505-514
- Donaldson J & Matinson M C (1977) Modifying attitudes toward physically disabled persons *Exceptional Children* 43 337-341
- Esposito B G & Reed T M (1986) The effect of contact with handicapped person on young children's attitudes *Exceptional Children* 53(3), 224-229
- Fenrick N & Petersen T K (1984) Developing positive change in attitudes towards moderately/severely handicapped students through a peer tutoring program *Education And Training Of Mentally Retarded*, (April) 83-90
- Grafi S & Minnes P M (1988) Attitudes of primary school children towards the physical appearance and label associated with Down syndrome *American Journal of Mental Retardation* 93 (1) 28-35
- Gronberg G W (1983) Attitudes responses of nonhandicapped elementary students to specific information and contact with the handicapped *Dissertation Abstract International* 43(10) 1180 A
- Handlers A & Austin K (1980) Improving attitudes of high school students towards their handicapped peers *Exceptional Children* 47(3) 228-229
- Harper D C (1997) Children's attitudes towards physical disability in Nepal A field study *Journal Of Cross Cultural Psychology* 28(6) 710-729
- Horne M D (1985) *Attitudes towards handicapped students* London Lawrence Erlbaum Associates Publishers
- İbrahim F A & Herr E L (1982) Modification of attitudes towards disability Differential effect of two educational model *Rehabilitation Counseling Bulletin* (Sept) 29-36
- Kaner S (1995) Görme ve ortopedik engelli ve engelli olmayan ergenlerin benlik saygılarının karşılaştırılması olarak incelenmesi *Ozel Eğitim Dergisi* 2 (1) 11-18
- Kaner S (2000) Ortopedik engelli ve engelli olmayan erkek ergenlerde benlik saygısı ve beden imajı *Ozel Eğitim Dergisi* 2 (4) 13-22
- Küçükler S (1997) *Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel ozurlu çocukların kardeşlerinin ozurlu ile ilgili bilgi düzeylerine ve ozurlu kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisi* Yayınlanmamış doktora tezi Ankara Üniversitesi Ankara
- Lazar A L Gensley J T & Orpet R E (1971) Changing attitudes of young mentally gifted children towards handicapped person *Exceptional Children* 37 601-602
- Leyser Y & Price S (1985) Improving attitudes of gifted children towards the handicapped *Education* 105(4) 432-437
- Leyser Y Cumbalad C & Strickman D (1986) Direct intervention to modify attitudes toward the handicapped

- by community volunteers. The learning about handicaps programme. *Educational Review* 38(3) 229-236
- Lombano J H (1980) Fostering positive attitudes towards handicapped students. A guidance challenge. *School Counsellor* (2) 176-183
- Lombano J H (1982) *Guidance for handicapped students*. Springfield Illinois: Charles C Thomas Publisher
- Manetti M, Schneider B H & Siperstein G N (2001) Social acceptance of children with mental retardation: Testing the contact hypothesis with an Italian sample. *International Journal of Behavioral Development* 25(3) 279-286
- Mathews M R, White G W & Hank Mrdjenovich P (1990) Using a slide presentation to challenge attitudes towards people with disability and knowledge of independent living services. *Rehabilitation Counselling* 33(4) 301-306
- Mc Gowan P J (1999) *The effect of simulation on attitudes towards person with disabilities*. Unpublished doctoral dissertation, Seton Hall University, USA
- Ozyürek M (1988) *Özurlü kişilere yönelik değiştirilen tutumların sürekliliği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Ozyürek M (2000) *Futunlar ve engellilere yönelik tutumların değiştirilmesi*. Ankara: Karatepe Yayınları
- Polat F (1994) *Changing attitudes of school counselors toward persons with exceptionality: An experimental study*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
- Reis M E (1988) Improving attitudes of nonretarded fourth graders toward people who are mildly mentally retarded: Implications for mainstreaming. *Education and Training in Mental Retardation* 85-91
- Roberts C M & Smith P R (1999) Attitudes and behaviour of children toward peers with disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education* 46(1) 35-50
- Royal G P & Roberts M (1987) Students' perception of and attitudes towards disabilities: A comparison of twenty conditions. *Journal of Clinical Child Psychology* 16(2) 122-132
- Schwartzwald F R (1981) A study of effect of cognitive and affective intervention on attitudes of upper elementary children towards physically disabled children. *Dissertation Abstract International* 42(4) 1593-A
- Sailler P (1980) Experimental variables affecting integration of special needs students. *Dissertation Abstract International* 37(3) 170-A
- Siperstein G N (1980) Instruments for measuring children's attitudes toward the handicapped. Unpublished manuscript, University of Massachusetts/Boston
- Siperstein G N & Bak J J (1985) Effects of social behavior on children's attitudes toward their mildly and moderately mentally retarded peers. *American Journal of Mental Deficiency* 90(3) 319-327
- Siperstein G N, Bak J J & O Keeie P (1988) Relationship between children's attitudes toward and their social acceptance of mentally retarded peers. *American Journal on Mental Retardation* 93(1) 24-27
- Tekin L (1994) *The effect of exposure to information techniques on fourth grade children's social acceptance level of exceptionality*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
- Westervelt V D & Turnbull A P (1980) Children's attitudes towards physically handicapped peers and intervention approaches for attitude change. *Physical Therapy* 60(7) 896-901
- Westervelt V D & McKinney J D (1980) Effect of a film on nonhandicapped children's attitudes towards handicapped children. *Exceptional Children* 46(4) 294-296
- White M & Randle S (1981) The effect of informational sensitization program on attitudes of regular seventh grade students towards special education students. *Dissertation Abstract International* 43(01) 140-A
- Wright E B (1980) Developing constructive view of life with disability. *Rehabilitation Literature* 41 274-279
- Yukci H E (1988) *Attitudes towards person with disabilities*. New York: Springer Publishing Company